

Artur Ümar
Tööstusarhitektuur
23.02.2016
Arhitektuurikatlas

Kõige varasem tööstus oli muinasajal. Läti Henriku kroonikas mainitakse leiba, mis oli tehtud veskis. See on tööstuse alge.

Rootsi ajal olid veskid, telliselöövid, lubjapõletuslöövid jm.
Vanim manufaktuur oli klaasimanufaktuur.

19. sajandi lõpus oli tuuleveskeid üle 3000. Jõgedel oli vesiveskeid ca. 800. Jõgede tase on langenud ligi 4 meetrit, seetõttu neid enam pole.

Ficki portselanivabrik Põltsamaal oli suurim tööstus. Töötas 18. sajandi lõpust alates. Sellest kasvas välja Meleski klaasivabrik.

Erinevalt suurtööstustest tekkisid sellised tootmised (nt ka Räpina paberivabrik) tooraine tõttu kummalistesse kohtadesse. Sama lugu oli ka põlevkivitööstusega.

Tsaariaja alguses olid manufaktuurid. Alles 19. sajandi keskelt hakkasid tekkima ka suurtööstused. Põhjus seisnes selles, et võrreldes muu maailmaga oli Tsaari-Venemaa nagu keskajas. Eksisteeris agraarühiskond.

Inglismaal oli tööstusrevolutsioon 18. sajandi lõpust alates. Inglased puistasid turud oma odava kaubaga üle. Venemaa tõstis seepeale tollimaksu. Saadi aru, et oleks vaja industrialiseerida, aga see protsess venis. Üks peamisi põhjuseid oli pärisorjus (talupojad olid nagu kinnistud). Välisinvestorid ei saanud investeerida kohta, kus inimesed on pärisorjad.

Venemaad peeti asiaatlikuks riigiks, kus polnud reegleid. Valitsesid bojaarid. Selline hierarhiline struktuur on tööstuse vastand.

Väikeseid samme siiski tehti, näiteks linatööstuse vallas.

1853-56 toimus Krimmi sõda. Tsaari armees oli miljon sõdurit, aga ikka saadi hävitavalt lüüa. Türklastega olid suured pinged.

Riigi juhtkond sai aru, et senine tee ei vii kuhugi ning on vaja arendada ka sõjatööstust.

1860ndatel oli majandusministriks Witte, kes oli taibukas ja oli külastanud mh saksakeelseid maid Euroopas, mis olid juhtival kohal tööstuses.

Venemaal ehitati 70000 km raudteed, mis andis meeletu arenguimpulsi.

Tehnoloogiad arenesid. Krimmi sõja ajal leiutati telefon ja telegraaf.

Tallinna vanim telefoniliin 1860ndatel ühendas Tallinna sadamat Christian Abraham

Rotermanni kontoriga.
Emil Fahlele kuulus jällegi esimene auto.

Venemaal toimus rahareform. Rubla seoti kullaga. See raha on ka praegu väga väärtuslik.

Vesilennukite angaare ehitanud taanlased said palgaks 25-rublaseid kuldrublasid ja nad viisid neid regedega üle merejää Taani.

Krimmi sõda jõudis Tallinnani välja. Lääne riigid blokeerisid sadamaid. Tallinna ümber kestis blokaad 9 kuud. Vallutada ei püütudki.

Praeguse Kultuurikatla piirkonnas oli mererand koos muldkindlustega. Praeguse linnahalli ees oli üks suuremaid merekindluseid, mis ei ole säilinud. See võib näha maalidel, nt A.Bogoljubovi maalil Kadrioru lossis.

Venelased ise lasid selle kindluse õhku, kuna Ahvenamaal olid vastased vallutanud 2 päevaga ühe väga tugeva kindluse.

Raad lubas selle kindluse kivid mööda jääd Kalamajja vundamentideks vedada.

Naissaarel olid prantslased, Aegnal britid.

Nad lihtsalt marssisid sisse ja elasid seal 9 kuud. Merehaigustesse surnud sõdurid maeti nendele saartele.

Lahingutegevust ei olnud.

1860ndatel loodi Balti raudtee fond.

1858 – alguspunkt meie tööstusarengule.

Militaarraudtee marsruudil Katšina-Narva-Tallinn-Paldiski sõdurite transportimiseks. Alexander von der Pahlen ei kujutanud ette, mis selle raudtee-ehitusega kaasneb.

Narva-Jõesuu, Keila, Haapsalu kujunesid sõlmpunktideks.

Sadam on meil ca. 1000 aastat vana. See on alati olnud muutuste keskmes.

Enne raudteed oli sadam see koht, kuhu toodi hobustega eksportkaupa (puit, tekstiilid jms). Sisse toodi nt kivisütt ja masinaid.

Liiprid toodi Saksamaalt, vedurid Inglismaalt.

Katšina-Paldiski liinile pandi 4 rongi.

Tsaari ukaasiga riigistati tollid (ehk lasti need lahti) ja see tekitas soodsa pinnase arenguks.

Majanduslepingud sõlmiti nt Saksamaa, Hiina ja Austraaliaga.

Austraaliast toodi sisse puuvilla ja lambavilla.

Kärdla kalevivabrik ja Sindi vabrik töötasid juba enne raudteed.

Kreenholmi manufaktuur asutati juba välisinvesteeringutega.

Puuvillatööstuses valitses see tsaaririigi turgu. Lisaks soodsatele välisturgudele oli ka

siseturg, nt sinelite tootmine 1,2 miljonile sõdurile.

Raudteehituseks oli vaja palke, saeveskeid, masinaid, tööliste mundreid.

19. sajandi lõpus oli metallitööstus järjest olulisem, eriti just meie territooriumil.

Miks siin?

- 1) haritlaskond, baltisakslased
- 2) raudtee infrastruktuur
- 3) sadamad = otsetee läände (sügaval Venemaal polnud seda eelist).

Ka paberitööstus arenes mastaapseks.

Metallitööstus sai riiklike tellimusi. Tsiviilotstarbeks ei toodetud.

Wiegand (EW ajast Ilmarine) tootis 1880ndatel esimese elektrigeneraatori.

F. Krull – alguses väga kireva ja põneva ajalooa. 1890ndatel toodi üle Narvast, kus selle juured olid 17. sajandi vaseveskis.

Tsaaririigile oli väga oluline ka piiritusetööstus. Peamiselt siseturu tõttu.

Piiritust eriti välja ei viidud.

Viinavabrikutele oli vaja sisseseadeid, nt vasest anumaid, mida kohalik tööstus ka pakkus.

Metallitööstuse lipulaevaks oli vagunitehas Dvigatel, mis asutati 1899. aastal.

Samal ajal ehk paari aasta jooksul asutati ka Volta ja Noblessner.

Dvigateli oli vaja selleks, et tsaaririik, ei peaks vedureid Saksamaalt tellima.

Aastas kavatseti toota 7500 vedurit.

Nende tööstuste näol oli tegu sündikaatidega. Nad panid paika oma hinnad. Need polnud lihtsalt tehased.

Metallitööstusettevõtted olid koondunud gruppi.

Sisuliselt oli tegu monopoolsete ettevõtetega.

1912 Peeter Suure merekindlus. Selle väljaehitamiseks loodi suured erakapitalil ettevõtted.

Industrialiseerimise käigus tekkis ka pangasüsteem.

Välisinvestorid tulid riiklike tellimuste pärast, nt BLRT, Noblessner, Bekker.

Tuli põnevaid investeringuid, nt Alfred Nobel ja Lessner.

Kõigil oli läänes oma nišš.

Noblessner – allveelaevatehas.

1890ndatel oli üle 1000 töötajaga tehaseid 6. Need asusid Tallinnas ja Narvas.

Tallinnas olid Balti Puuvilla Manufaktuur, Dvigatel ja Vene-Balti laevaremonditehas.

500 töötajaga ettevõtteid oli tollal üle 40.

Venemaal oli olukord palju nukram. Valitses kvaliteetse tööjõu puudus, talupojad olid peale pärisorjuse kaotamist linnadesse aetud, välismaine tööjõud lahkus enne Esimest maailmasõda.

Sõja ajal aeti naised ja teismelised tehastesse tööle, kui mehed olid rindel.

Iga suurema tööstusettevõtte juurde kuulus töölisasula.

Kreenholmi kompleksi kavandas inglise arhitekt. Seetõttu on seal teistest tööstusettevõtetest erinev arhitektuur.

Christiani & Nielsen projekteerisid vesilennukite angaarid, lisaks 2 slippi, mis 1993-94 lammutati, ja 3 silda.

Nemad on kõige kuulsamad siin tegutsenud arhitektidest.

Sõdades nagu Esimene maailmasõda ei püütud hävitada tsiviilelanikkonda, vaid oluline oli hävitada tööstus.

Elektrijaamad ja veesõlmed pommitati esimesena puruks.

Tallinnas pommitati Bekkeri sadamat, aga üldiselt said meie tööstusettevõtted Esimeses maailmasõjas vähe pihta.

Teine maailmasõda oli seevastu täielik katastroof.

EW ajal oli suureks probleemiks see, et tsaariaegne turg kukkus ära.

Kreenholmis oli hiilgeajal 12000 töelist. Toodeti 450 km linast riidet.

Suurtööstused olid seotud väikestega ning kõiki mõjutas Vene turu ärakukkumine.

Tehaste töö seiskus täielikult.

Riik riigistas tehaseid, püüdis anda neile rahalist süsti ja neid üles ehitada.

Vene-Balti Laevaremonditehasest oli hiilgeajal ca. 5000 töelist, Balti puuvillavabrikus 10000.

Laevaremonditehasest tegi riik kinnisvaraüksuse. Territoorium krunditi. Kui enne toodeti suuri ristlejaid, siis nüüd hoopis kingaviksi ja huulepulki.

Tsaari-Venemaa viis tehaste sisseadened enne sõja lõppu Uuralite taha.

F. Krulli tehas sai uutes oludes hakkama. Tsaariajal toodeti seal mh viinavabrikute sisseadeid, EW ajal nt ahjuuksi, sadamapoisid, teerulle ning põlevkivitööstusele kõike alates rongidest.

Põlevkivitööstus säras, ülejäänud oli teisejärguline.

Uus tehas oli Rauaniit. Muutus populaarsekt, turustas Inglismaal.

EW suutis tegeleda energiasektoriga. Elekter levis tsiviilkäibes.

Tsaariajal tsiviilkäivet praktiliselt polnud. Elektrivargad said väga karmid karistused.

Jõujaamad töötasid algul turba baasil, nagu ka praeguses Kultuurikatlas, kus omal ajal kasvasid tootmisvõimsused kuus korda.

Põlevkivitööstust arendati tohutult. Tsaariajal viidi seda vähesel määral Peterburi,

kütteks. EW ajal toodeti seevastu põlevkiviõli, bensiini, pesupulbreid jne. Energiasuund tööstuspoliitikas oli üldiselt väga õige.

Teise maailmasõja ajal toimus pommitamine. Praeguse Arhitektuurikatla kohal olnud hoone pommitati maatas. Ka seal olid katlad sees.

Praeguses suures saalis on 1970ndatest pärit katlad eksponeeritud.

Volta sai pommitamise ajal tugevalt pihta, samuti Tallinna sadam (sh elevaator), Puhkide kõrge ärihoone jt.

Lutheri vineerivabrik jaguneb vanaks ja uueks. Vana kvartal jääb selle hoone taha, kus on Abakhani kangapood.

1840ndatel alustati tapeeditootmist. Ca 1900 lisandus vineer, enne seda mööbel.

Toodeti nt talumööblit, kohtumööblit jms.

Kohtu toolid pidi olema auväärased. Kõik detailid olid täpselt paika pandud.

NL aeg hiilgas moderniseerimisega. Tehastele tulid uued sisseseeded, ehitati silikaatmonstrumid.

Tselluloosi kvartal

13. sajandil rajasid taanlased sinna kohta Kuningaveski. Härjapea jõe üks haru suunati orgu ning selle haru peale ehitati esimene vesiveski.

Härjapea jõu peal oli kokku 4 vesiveskit.

18. sajandi lõpus rajati tselluloositehas.

Esimene paberraamat oli Tallinnas trükid 1632. aastal.

Praeguse Fahle maja peal oli NL ajal suur veepaak.

Muinsuskaitse lubas arendajal (Koger & Partnerid) selle paagi parema arhitektuuriga asendada. Nii tollase kui ka praeguse uue projekti taga on Koko arhitektid.

Tselluloosi kvartalis oli ajalooliselt oma tuletõrje ja oma politsei. Bussijaama poole jääv juugendstiilis torn oli tuletõrje kasutuses.

Masina 22 hoones asus kontor.

Tehas moodustus tselluloosi kateldest ja pressidest. Olid hoiustamiskatlad ja keedukatlad. Maja otsas asus ka leelisetorn.

Hoovi peal on kollane korsten 1920ndatest. Sealt tuli halva lõhnaga suitsu.

EW ajal pani keskkonnaamet tehasele piirangud peale.

NL ajal ei hoolinud keegi.

Ca 1998-99 ronisid 25 meetri kõrguse leelisetorni otsa kaks soomlast. Nad jõid seal

Long Drinke ja alla enam ei saanud. Kohale kutsuti politsei ja tuletõrje.

Peale seda otsustati torn maha lammutada. Tegemist oli raudbetoontorniga, üks esimesi selliseid.

Renoveerimisel arvestatakse mitmete kihistustega – tsaariaeg, EW, NL.

1970-80ndatel ehitati uus elektriijaam, mis näeb välja nagu tondiloss. Tallinna Soojus paraku kasutab seda.

Kollane telliskivi on toodud Lätist. Meil seda ei esine.

Moodne arhitektuur – täna on moes, aga homme pole. Vana on klassika. Meie arhitektuurkonnas on suund moodsale. Iga arhitekt tahab endale monumenti püstitada.

Fahle maja juugendstiilis paekivist aed on kaitse all. Noblessneris ja Krullis on ka mõned sarnased aiajupikesed. Kokku kolmes kohas neid ongi.

Tselluloosi kvartali arendusel on kõrgusepiirang 83 m, nagu Fahle maja. Vaateid Fahle majale ei ole lubatud rikkuda.

Vanad hooned renoveeritakse, aga vanu detaile on sees vähe.

Arhitekt tahab puid sisse tuua, mida seal pole kunagi olnud. Miljöö läheks kaduma. Planeeritakse 100% äripindu.

See projekt suunati arhitektuuri ekspertnõukokku. Ühest küljest on tegu ajaloolise miljöö rikkumisega, teisalt on Kokol hea kvaliteet. Võib tekkida huvitav linnaruum.

Väga eriline objekt on Lutheri masinasaal. See on olnud murelapseks üle 10 aasta. Hoonel on klaaskatus. Sinna ei saa teha kortereid ega ärisid. On planeeritud ujulat, spordisaali, turgu jne. Nüüd tuleb sinna sisse Äripäev ankurrentnikuks.

See hoone on seest nagu kirik – ca hektari-suurune.

Euroopa tööstuse tippsaal, 1912-1913 ehitatud, arhitekti polegi.

Tsaariajal ei tellitud tehaste projekte arhitektide käest. Linna peaarhitekt kirjutas Peterburist tulnud projektile peale.

Arhitektuurikonkurss tehti tehastele vähe.

Stockmanni kaubamaja kohal asus Johanson paberivabrik. Kaubamaja on ehitatud vana veski peale.

Kirjandust tööstusarhitektuuri kohta on väga vähe.

Lugeda saab Kultuuriväärtuste ameti uurimusi.

Tselluloosi kvartal asub paeklindi peal, seal ei peaks ehitamise ajal vaiama.

Maa-alust parklat sinna teha ei saaks.

Rotermannis osad endised tööstushooned vajuvad, kuna on palkparvedel.

Konspekteris Liina Steinberg